

*Попова І. С.,**доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови,**декан факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

СКЛАДЕНІ ОНІМНІ НАЗВИ В «ЩОДЕННИКАХ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Анотація. У літературній творчості одного з найвидатніших письменників ХХ ст. Олесь Гончара знайшла своє художнє і публіцистичне відбиття особлива доба, означена епохальними подіями та глибинними суперечностями. Утім, унікальність Гончарової епохи в історії української культури і літератури полягає ще й у тому, що від неї маємо в спадок наступним поколінням тритомне видання «Щоденників», що стали сповіддю письменника про час та обставини, за яких жив, про людей, що на них впливали.

Світ діарійних нотаток створено через властиві лише йому, Гончарові, образотворчі структури з невичерпним потенціалом виражальних можливостей українського слова. Невід'ємним складником мовних структур щоденникового дискурсу письменника є пропріальні назви, тому у пропонованій статті зроблена спроба описати та узагальнити деякі їхні структурні особливості, зокрема подати моделі складених власних найменувань.

Очевидним є висновок про те, що О. Гончар повною мірою послуговується складеними онімами, зокрема онімами – словоформами, словосполученнями, словоз'єднаннями, онімами-фразами (номінативними одиницями).

У статті подано складені пропріальні одиниці, що є маркерами багатьох різновидів власних назв залежно від типу денотативного об'єкта, зокрема антропонімів, топонімів, хрононімів, астрономімів, ергонімів, ідеонімів тощо.

Перспективою подальших досліджень може бути опис текстотвірного та стилістичного потенціалу пропріальних назв різної структури, широко використовуваних О. Гончаром у щоденникових записах.

Ключові слова: Олесь Гончар, щоденникові записи, онім, складений онім, оніми-словоформи, словосполучення, словоз'єднання, фрази (номінативні одиниці).

Постановка проблеми. Творча спадщина видатного письменника ХХ-го віку Олесь Гончара, його естетично досконалий художній світ належні до вершинних явищ нашої національної культури, і швидкій плинності літ не під силу применшити масштабність цього неповторного світу з особливою гуманістичною енергетикою. Найвищою цінністю цього світу постає людина, така, що має в аурі добротворення і саможертвності відборонити найсвітліші ідеали всього людства, покликання якого назавше подолати сили зла. Ця глибинна думка ніколи не буде знята з порядку денного, поки існує планета Земля, і є, безперечно, актуалізованою в реаліях сьогодення, коли розпалено вогонь нечуваної за своїм віроломством війни рашистської росії проти України.

Без усякого сумніву, Гончарове слово, мудре, філософськи значуще, означене суперечностями прожитої доби й насамперед людинолюбне, є невід'ємною часткою нашого розвинутого життя, бо в ньому закарбовано добро і зло, радість

і скорбота, велич і нищість діянь. Про все це у творах письменника (романах, повістях, оповіданнях, новелах, поезіях, есеях, публіцистиці), творах з невичерпним гуманістичним пафосом, творах, «що стали символом і інструментом самоутвердження покоління 1960-х років. Покоління, завдяки якому став можливим переможний 1991 рік» [1, с. 7]. Отже, сучасна Олесеві Гончару епоха знайшла своє художнє і публіцистичне відбиття в його літературній творчості. Утім, унікальність Гончарової епохи в історії української культури полягає в тому, що від неї маємо в спадок наступним поколінням «його щиросердну сповідь на сторінках 140 зошитів та блокнотів» [1, с. 17], тобто діарійні записи, які закумуляовані в 1700-сторінковому тритомнику «Щоденників» [2; 3; 4], де превалує правда про світ та людей у ньому, бо письменник «правдиво фіксував (не оминаючи навіть побутових дрібниць!) пережите за день, не кривлячи душею, немов на сповіді перед Богом» [1, с. 27].

Свій художній світ, що ні за яких обставин не підвладний бистрині часоплину, Олесь Гончар створив, на повну силу використавши глибинний за своєю суттю виражальний потенціал українського слова. Це з одного боку. З іншого – у своїх, лише властивих йому, Гончарові, образотворчих структурах, засвідчив невичерпність цього потенціалу, утверджуючи безсмертя рідного слова.

Очевидним є те, що через вивчення щоденникових записів письменника в різних аспектах маємо змогу глибше зрозуміти його художню майстерню, а також виокремити те, що стає особливістю мови щоденникового дискурсу загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після виходу у світ «Щоденників» Олесь Гончара маємо досить глибоке й багатоаспектне осмислення цього унікального художнього явища. Їхня поява стала своєрідним поштовхом для вивчення особливостей їхньої організації, тим більше, що «у вітчизняній літературі поставити поряд нічого» [1, с. 18]. Щоправда, є мемуари Ю. Смолича під назвою «Розповіді про неспокій» [1, с. 19], але в них превалує суб'єктивізм, вивчення матеріалів «Щоденників» В. Винниченка [5, с. 170–176].

Серед досліджень особливостей щоденникових записів О. Гончара особливе місце посідають глибокі та різноаспектні праці М. І. Степаненка, у яких всеохопно зацентровано найважливіші порушені проблеми, такі як мовні, навколумовні, пов'язані з осягненням аксіосфери, духовно-моральними переконаннями найвідомішого письменника минулого століття [6; 7; 8; 9].

На матеріалі щоденникових нотаток виконані праці, що вияскраплюють синтаксичні особливості мовостилу О. Гончара, зокрема описані елементи експресивного синтаксису, різноманіття простого та складного речення [10; 11; 12].

За уважного прочитання діарійних Гончарових нотаток можна зробити висновок про те, що прикметним й особливим їхнім компонентом, окрім апелятивів, є пропріативи. Для письменника вони постають досить істотним засобом передавання своїх думок та ідей.

В україністиці ономастичні дослідження, теоретичні та прикладні, значно активізувалися на початку XXI ст. Фундаментальною є, наприклад, монографія М. М. Торчинського «Структура онімного простору української мови», у якій зроблено вдалу спробу описати оніми як систему у контексті функційно-стилістичного розмаїття української мови [13; 14]. Окремі наукові розвідки стосуються питань функціонування власних назв, окремих їхніх різновидів у різножанрових художніх текстах, творах окремих авторів [15; 16; 17; 18; 19; 20].

Цілком очевидно, що пропріальні назви є невід'ємним складником і щоденникового дискурсу. У своїх діарійних нотатках Олесь Гончар майстерно використав онімні назви для осмислення інформації, пов'язаної з певними людьми та подіями певних відрізків часу, і яку неможливо вербалізувати апелятивами. Отже, власні назви є органічними в загальній мовній картині щоденникових записів Олесь Гончара, і, безперечно, потребують лінгвістичного осмислення. Окремі напрацювання щодо особливостей організації онімного простору «Щоденників» уже зроблено [21; 22].

Мега статті. У пропонованій статті ставимо за мету описати структурну організацію онімних назв, уживаних О. Гончаром у діарійних нотатках, для реалізації якої потрібно виконати такі завдання:

- узагальнити наявні спостереження мовних особливостей щоденникових записів Олесь Гончара;
- виділити основні дослідження ономастів в україністиці останніх років з огляду на запропонований аспект вивчення онімного простору «Щоденників» О. Гончара;
- подати структурні особливості онімних назв у «Щоденниках» О. Гончара, зокрема описати складені найменування на перетині окремих їхніх різновидів.

Дослідження, опис та аналіз складених онімів ґрунтується на фундаментальному положенні про системність мовних і мовленнєвих явищ та проведено в контексті загальної системи української мови із застосуванням основних методів лінгвістичних досліджень й окремих їхніх прийомів та елементів, як-от: спостереження, описового, зіставлення, систематизації а узагальнення, лінгвокультурологічного, структурного, контекстуально-інтерпретаційного. Це дає змогу, на нашу думку, проаналізувавши наявні метамовні розроблення означеної проблеми, максимально повно описати один зі структурних типів онімних назв – складені одиниці – в особливому тексті, що являють собою щоденникові записи, з урахуванням імовірних стратегій їхнього сприйняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність запропонованого дослідження полягає в тому, щоб виділити й описати різноманіття складених онімних найменувань, урахувавши специфіку їх уживання в щоденникових записках О. Гончара, з огляду на загальну структурну типологію мовних одиниць української мови.

Беручи до уваги деякі особливості структурної класифікації онімів окремими мовознавцями [23; 24], доєднаємося до думки М. М. Торчинського про те, що «структурна градація

власних назв... повинна передбачити їх поділ на три групи – прості, складні та складені» [25, с. 96].

Прості та складні оніми в діарійних записках вже стали предметом розгляду окремої статті [22]. Зупинимося на характеристиці складених онімів, уживаних О. Гончаром у «Щоденниках», з проєкцією на їхні окремі різновиди.

Отже, онімні назви в «Щоденниках» О. Гончара за своєю структурою є простими, складними та складеними. Виходимо з того, що прості та складні онімні назви є однослівними, а складені – дво- та багатослівними.

Прості оніми – це однослівні однокореневі (одноосновні власні назви), як безафіксні, так і афіксальні, напр.: «**Тронка**» – це ваша лебедина пісня [2, с. 320]; Зустріли його в Києві на пероні [2, с. 321].

Складні оніми – це двокореневі (двоосновні) власні назви (рідше багатоосновні), компоненти яких поєднуються за допомогою з'єднувальних голосних або без них, є власне композитами, афіксальними та аббревіатурами, напр.: «Сад Гетьманський» і «**Тигрлови**» – це ж європейська першокласна література... [4, с. 362]; Подивіться, яких людей висуває Львів, Франківщина, **Тернопіль**, Київ, – не вже у вас не прокидається почуття гордості за націю? [4, с. 299]; На околицях Рима зелено, весняно, зовсім переделикодньо (**Великдень** буде в найближчу неділю) [3, с. 260]; Вважають, що тільки моє слово та виступ Генерального директора **ЮНЕСКО** пана м'Боу (він африканець) і торкалися теми безпосередньо, тобто самої суті [3, с. 521].

До **складених** онімів уналежнюємо дво- і багатослівні структури. В аналізованому матеріалі їх можна поділити на такі типи:

1. Оніми – словоформи (поєднання повнозначної частини мови зі службовою), напр.: ... дружує свої нікчемні вірші в своїх передмовах до «**Не для дітей**»... [4, с. 376]; Прихожани (їх 1300) підтримали фільм «**На березі...**» [4, с. 614]; «**Літгазета**» надрукувала статтю Граніна «**Про милосердя**» [4, с. 138]; Передали по радіо новелу «**На косі...**» [4, с. 472]; Кав'ярня «**Під крокодилом**» [3, с. 52]; Вчора перечитував новели Коцюбинського: «**Посидинок**», «**У грішній світ**», «**На камені**» [4, с. 31].

2. Оніми – словосполучення (безприсудкові структури з підрядним зв'язком), напр.: Цілком слушно відзначають дослідники, що Тичина «**Сонячних кларнетів**» – увесь у провесні української революції [4, с. 360]; Хтось невідомий прислав мені з Лондона три томи Юрія Клена, його поему «**Попіл імперії**» [4, с. 376]; Згадалось, як захищав його на парткомі, коли розглядалась його справа в зв'язку з виступом на мітингу в **Бабинім Яру** [4, с. 199]. Серед онімів-словосполучень домінують прості, і можна виділити такі моделі:

– «іменник + іменник», напр.: Гостру мав розмову сьогодні з Віталієм Ковалем із приводу його статті в «**Молоді України**» про Григора Тютюнника (йому зараз виповнилося б 60) [4, с. 388]; Читаю вірш «**Пам'яті Пастернака...**» [4, с. 347]; Учора ми провели спільне засідання **Ради Миру** і **Фонду Миру**... [4, с. 522].

– «іменник + прикметник», напр.: Цілий тиждень у Києві тривали дні скорботи з нагоди 50-річчя трагедії **Бабиного Яру** [4, с. 379]; Щойно подзвонили з **Верховної Ради**, запропонували сказати слово до України на урочистому засіданні парламенту [4, с. 387]; ... це ж можемо сказати й про багатьох лицарів **Розстріляного Відродження** [4, с. 266];

– «іменник + займенник», напр.: *Зате в концерті чудово виступав дитячий ансамбль з Петриківки. Він мав назву «Твоя зоря»* [4, с. 541];

– «іменник + числівник», напр.: *Сім Биків зветься місце в ущелині* [3, с. 34]; *У Львові збереглася від XVI ст. каплиця Трох Святителів з дивної краси вітражами...* [2, с. 257].

Характерними для щоденникових записів О. Гончара серед власних назв-словосполучень є складні їхні структури, напр.: *«Українська газета» почала друкувати книгу генерал-полковника Морозова «Щільні шари незалежності»* [4, с. 509]; *У №4 «Собесідника» за 1988 рік надруковано статтю Матусівця «Непочутий голос тривоги»* [4, с. 189]; *Старий Новий рік!* [4, с. 394]; *І відмовився від допомоги країн світу, як у 33-му Сталін відмовився від хліба Міжнародного Червоного Хреста, коли Україна вмирала з голоду...* [4, с. 325]; *Приніс угорський журнал із статтю «Маршальський жезл Гончара»* [3, с. 567]; *Переходить у віки не той, хто руйнував Михайлівський Золотоверхий [монастир], а той, хто його будував* [2, с. 402].

3. Оніми – словоз'єднання (безприсудкові структури із сурядним зв'язком чи будь-яким іншим, крім підрядного) [26, с. 114], напр.: *І мені теж цікаво було спостерігати в ці хвилини Роберта Фроста, в ньому було щось мовби чаклунське* [4, с. 384]; *У нього соковитий, напрочуд красивий голос, як у молодого Дмитра Гнатюка* [4, с. 420]; *Сам Шерех у цинічно-грайливим тоні розповідає про це в журналі «Слово і час»* [4, с. 512]; *А я вчитую «Людину і зброю» – обіцяють видати її для «Шкільної бібліотеки»* [4, с. 488]; *В кіоску «Соки, води» торгують вином* [3, с. 143].

4. Оніми-фрази (предикатні конструкції, що є номінативними одиницями), напр.: *Що за краса – оця наша пісня «Хав козак за Дунай»!* [4, с. 307]; *...але в «Цвітуть осінні тихі небеса» для мене теж є велика, може, й вічна правда* [4, с. 401]; *Вся Суха заспівала потім і цю пісню «Цвіте терен» з Миколиного репертуару...* [4, с. 368].

Серед номінативних одиниць, якими є оніми-фрази, переважають прості речення, серед яких виділяємо:

– двоскладні й односкладні (переважно означено-особові та неозначено-особові), напр.: *...та він же ні про кого слова поганого не сказав! Ні про автора «Любів Україну», коли того цюкували* [2, с. 364]; *Днями заходив І. Д[рач], читав поезії («Балада про гени», «Як купувати бляху» та ін.)* [2, с. 420]; *А коли проривались на Захід правдиві свідчення, вони викликали ворожість Французької кампанії, як це було з книжкою Василя Гроссмана «Все минає...»* [4, с. 560]; *Українське телебачення показало фільм «Я – Довженко»* [4, с. 30];

– поширені й непоширені, напр.: *І що коли Вєрьовка вмирав, то казав: «Готова вже в мене музика, П[авле] Г[ригоревичу], на ваше «Я утверждаюсь...»* [2, с. 364]; *Виступали Бажан, Олійник, Драч, співак Віктор Женченко виконав чудово два романси «Гай шумлять» і «Сміються, плачуть солов'ї» (на слова Олесья)* [3, с. 517]; *Дивились фільм «Дехто любить гаряче» з Мерілін Монро в головній ролі* [4, с. 610]; *Панч як письменник кінчився для мене раніше, власне, романом «Гомоніла Україна»...* [3, с. 357];

– повні й неповні (переважно еліптичні), напр.: *П.Г. Тичина про «Дорогу за хмари» сказав учора: «Чиста як сльоза. Після Коцюбинського такого не було»* [2, с. 155]; *Весь величезний зал (Жовтневого палацу) встав і стоячи вітав його. За «Ой*

у полі криниченька», де тому чумакові насипав високу могилу, а в головах посадив червону калину... [2, с. 348]; *Дивимось багатосерійний телефільм по Алану Маршаллу «Я вмію стрибати через калюжі»* [4, с. 65]; *Здаю книжку під назвою «Чим живемо» до видавництва* [4, с. 356].

В аналізованому матеріалі трапляються також власні назви – складні речення, напр.: *Як молодо, як натхненно співав колись у Сухій в колі моїх родичів Микола Зарудний, відкриваючи моїм співучим тіткам незнайому їм подільську пісню «Ой, чий то кінч стоїть, що біла гривонька!..»* [4, с. 368]; *Співає Галина Шоліна. Душею співає! «А молодість не вернеться – не вернеться вона...»* [4, с. 549]; *Послухайте, як хор цей виконує чумацьку пісню «Було літо, було літо...»* [3, с. 494].

Висновки. Онімний простір «Щоденників» Олесья Гончара охоплює різноманіття пропріальних назв, зокрема і структурне. Перевага тих чи тих складених власних найменувань у певних різновидах напряму зумовлена специфікою денотативного об'єкта. Найбільша строкатість моделей складених назв характерна для антропонімів, топонімів, ергонімів, хрононімів, астрононімів та ідеонімів.

Перспективою подальших досліджень може бути опис текстотвірного та стилістичного потенціалу пропріальних назв, використовуваних О. Гончаром у щоденникових записах.

Література:

1. Абліцов В. Олесь Гончар. Ілюзія і дійсність: публіцистично-документальне видання з нагоди 100-річчя Олесья Гончара. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. 273 с.
2. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х т.: Т. 1 (1943–1967) / упорядн., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар. Київ: Веселка, 2002. 455 с.
3. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х т.: Т. 2 (1968–1983) / упорядн., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар. Київ: Веселка, 2008а. 607 с.
4. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х т.: Т. 3 (1984–1995) / упорядн., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар. Київ: Веселка, 2008б. 646 с.
5. Галас А. Експресивний синтаксис як домінанта індивідуального стилю В. Винниченка (за матеріалами «Щоденника»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2011. Вип. 26. С. 170–176.
6. Степаненко М. І. Публіцистична спадщина Олесья Гончара (мовні, навколумовні й деякі інші проблеми): монографія. Полтава: АСМІ, 2008. 396 с.
7. Степаненко М. Духовний послід Олесья Гончара (за матеріалами «Щоденників» письменника). Полтава: ПП Шевченко Р.В., 2009. 60 с.
8. Степаненко М. Літературний простір «Щоденників» Олесья Гончара: монографія. Полтава: АСМІ. 2010. 528 с.
9. Степаненко М. І. Світ в оцінці Олесья Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника. Полтава: ПП Шевченко Р.В., 2012. 284 с.
10. Вовк А. В. Експресивний синтаксис у системі ідіостилію письменника (на матеріалі «Щоденників» Олесья Гончара): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпро, 2020. 23 с.
11. Попова І. С. Синтаксис простого речення (на матеріалі «Щоденників» Олесья Гончара): курс лекцій. Дніпро: ЛІРА, 2017. 142 с.
12. Попова І. С. Синтаксис складного речення та тексту (на матеріалі «Щоденників» Олесья Гончара): курс лекцій. Дніпро: ЛІРА. 2019. 236 с.
13. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 550 с.

14. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв. Хмельницький, 2009. 394 с.
15. Карпенко О. Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики: Збірник наукових праць*. 2000. № 4. С. 68–74.
16. Марчук О. В. Власні назви у фентезійних творах: класифікація антропонімів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2017. № (26) 2. С. 46–47.
17. Мельник М. Р. Ономастика творів Ліни Костенко: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 1999. 18 с.
18. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород, 1995. 120 с.
19. Попович Н. Ф. Літературно-художня антропонімія української драматургії XIX–XX ст.: дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 2004. 265 с.
20. Мініна О. В. Ідеопоетонімія діалогії Кена Фоллета «Стовпи землі» та «Світ без кінця». *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. 2014. Кн. 2. С. 148–151.
21. Попова І. Оніми в щоденниковому дискурсі Олеся Гончара. *Ukrainian sense / Український смисл: науковий збірник*. Дніпро: Ліра. 2022. Вип. 1. С. 54–65.
22. Попова І. С. Структурна організація онімів у щоденниковому дискурсі Олеся Гончара. *Вісник науки та освіти*. 2023. №5(11). С. 216–233.
23. Гимер Н. О. Складені найменування як продуктивний тип номінації в термінології та косметології. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2014. №791. С. 48–52.
24. Цілина М. М. Структурна класифікація українських ідеонімів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2015. Серія 8. С. 97–99.
25. Торчинський М. М. Структурна класифікація власних назв. *Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць КНУ ім. Тараса Шевченка*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2007. Вип. 23, ч. 3. С. 95–98.
26. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель): монографія. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2009. 432 с.

Popova I. Composite onomic names in Oles Honchar's "Diaries"

Summary. This article focuses on the artistic and journalistic reflections of a remarkable era marked by epochal events and profound knowledge found in the literary works of Oles Honchar, one of the most outstanding writers of the 20th century. The uniqueness of Honchar's era in Ukrainian culture and literature lies in the three-volume edition of "Diaries" which serves as a legacy for future generations. These diaries serve as the writer's confession about the time he lived in and the individuals who influenced him. It is observed that Honchar, with his inexhaustible potential for expressive capabilities in the Ukrainian language, created the world of diary notes. Proper names are an integral part of the writer's daily discourse, and this article aims to describe and summarize some of their structural features, particularly the presented models of compound proper names. The diaries of Oles Honchar encompass a wide range of proper names, including their structural aspects, within the onomic space. It is evident that O. Honchar extensively employs compound onyms, such as onym-word forms, word combinations, and phrase combinations (nominative units). The article showcases compound proper units that serve as markers for various types of proper names, including anthroponyms, toponyms, chrononyms, astrononyms, ergonyms, ideonyms, and more. Additionally, the anonymous titles in O. Honchar's "Diaries" exhibit simplicity, complexity, and intricacy in their structure. The article emphasizes the potential for further research in exploring the textual and stylistic aspects of proper names with various structures, extensively utilized by O. Honchar in his diary entries.

Key words: Oles Honchar, diary entries, onim, compound onim, onym-word forms, word combinations, phrase combinations (nominative units).